

SZIRÁK PÉTER

A néma és a beszédes hit tanúsága

ESTERHÁZY PÉTER: *EGYSZERŰ TÖRTÉNET VESSZŐ SZÁZ OLDAL – A MÁRK-VÁLTOZAT –*

Esterházy Péter igencsak kedvező fogadtatású új regénye egyszersmind *újregény* is, amennyiben e hagyományokban gazdag és fölötte változékony műfaj lehetőségeinek, kiteljesíthetőségének és behatárolhatóságának kérdését is fölveti, amikor a család- és nevelődésregény mintázatát életképek, anekdoták és bemásolt idézetek szövevényében és egyfajta prózaversciklusként megformálva igyekszik egyedivé tenni. A főcím a művet a 2013-ban elindított sorozatba illeszti, az alcím pedig úgy kapcsolja *Márk evangéliumához*, hogy az előző (*kardozós*) változathoz hasonlóan jelzi: szériáról, vagyis ismétlést is magában foglaló variációról van szó. Márk a szinoptikusok közül elsőként beszélte el Jézus Krisztus tetteit a fellépésétől a feltámadásáig, s ezt vette majd alapul Máté és Lukács. Márk Péter „tolmácsa”, vagyis a szemtanú emlékezéseinek lejegyzője volt, aki Istenfia titkos epifániáinak szent könyvét írta meg. A főcím – az előző változattal egybeesően – a szóban elhangzottak, a „hallottak rögzítésére” utal (vö. Dobos István, 70.), s ezt a jellegzetességet az alcím ezúttal a bibliai kontextusban eleveníti fel. Mint utóbb tapasztaljuk: illően és ígéretesen.

A Jézus tetteit és szavait szemtanúként megtapasztaló Péter emlékezéseit Márk foglalta írásba, s e könyv elbeszélője ezt az evangéliumot, valamint a nagymama „evangéliumát” (meséit; hitről, halálról, gyászról tanúságot tevő megnyilatkozásait) visszhangozza. A *mondás* és a *lejegyzés* – s ezekkel láncolatban a (kényszerű vagy eljátszott) *hallgatás* és a *szólás*, a titok és a megnyilvánítás, a dolog és a szó, a néma jel és a jelentés, a történés és az értelmezés – kettősége a műben többször és többértelműen bukkan föl: mindenekelőtt az első személyű elbeszélő és a bátyja relációjában. Kettejük (külön) létezése, viszonya a *Márk-változat* egyik legnagyobb titka. A szöveg úgy is olvasható, mint a testvérpár versengése a hitért, a bizalomért, a szülői és isteni szeretetért. A 88. részben mintha a fiatalabb és erősebb testvér lökné a vízbe a tényleges bizonytságot kereső („tamáskodásában” vízen járni akaró) idősebb testvért, s e tett által szerezne meg végleg a füzetet, melyben ott a lejegyzett történet. Nem dönthető el, hogy a féltékenység gyilkos ösztöne vezeti-e, vagy a pillanat megmagyarázhatatlan véletlene mozgatja (ez utóbbit erősíti a „halvány utalás Camus *Közönyére*”), de még az sem, hogy „valóságos” személyekről, vagy pedig inkább *aspektusok*, *attitűdök* megszemélyesítéséről, egyfajta (az *Esti Kornélból* és a *Fancsikó és Pintából* is ismert) megkettőzöttségről van-e szó az esetükben. (Utóbbi mellett szól az öcs hosszú ideig tartó némasága, jeleket elnyelő *kísértetiessége*. Mári mondja: „kis sükebókám, nem is tudom, vagy-e te egyáltalán” 23.; „Még jó, hogy nincs itt senki, mondja anyám, pedig ott vagyok.” 31.). Az ő (káini-ábeli, áldozati) kettősük is azt a *szabályozott bizonytalanságot* példázza, amelyik a *Márk-változat* egészére jellemző, s ami a „figurakezelés” szintjén is felveti a „kinek higgyünk?”, s a „kik is vagyunk?” kérdését. (Ahogy erre a báty halálá-

nak jelenetét követően utal a hitetlen hitéről „füzeteiben” valló Simone Weiltől vett idézet: „Én magam is más vagyok, mint aminek képzelem magam. Ezt tudni maga a megbocsátás.” 90.)

Az öcs (sokáig néma) szem- és fültanú, aki a nagymama meséit, Mári és a szülők megnyilatkozásait hallja/hallgatja meg, a báty a szavakat és mondatokat próbálgatja, ízlelgeti, s egy füzetben igyekszik az eseményeket történeté formálni: „Azt magyarázta épp, hogy őt a nagymama hallgatása kényszeríti megírni a történetet. Végigírni, végigmondani. Merthogy eddig a nagymama mesélt Jézusról, de ő már soha többé nem fog. De valakinek kell.” (53.). Végül a vízbe fulladt báty füzete is az elbeszélőhöz kerül, s ő átveszi a lejegyző szerepét is. („Fájdalommal, erővel és fájdalommal nyomom a ceruzám. A bátyám ceruzája, a bátyám füzete, de most már az enyém. Mindegy, kié, ceruza, füzet, csak írjon, csak fogadja be az írást.” 98.): mintegy írott változatává, előzékszövegévé, archivációs támaszává válva saját emlékezéseinek. A másik hangjának, emlékének, írásának sajátá tevése alapvető vonása a *Márk-változat*nak. Ami egyszerre mind a saját elidegenítése/elidegenedése, mely magában hordozza eltűnésének kockázatát is. Az áttestálódott füzet olyan önértelmező motívum, amely a hagyományra mint adományra, megelőzöttségre, támasztékra és feladatra is utal. Az átírás, a másolás, a variáció kiterjed az első személyű grammatikai formába átírt Márk evangéliumára, a nagymamának, az apának, az anyának és másoknak a kitelepítés történetét referáló, lejegyzett szavaira, a bátytól megöröklött füzetre, sőt a jegyzet tanúsága szerint a regény írását tematizáló, előkészítő, hitelesítő és ironizáló (jegyzet)füzetre is („A füzet bal oldali kérdőjeles megjegyzése szerint mintha Simone Weil is befolyásolta volna az oldalt, de ha felkötnek se tudnám megmondani, hogy konkrétan miként. Vagy mégis. Hogy az ima nem van, hanem közeledik, ez lehet a Weil.” – olvassuk a jegyzetek egyikét a 113. lapon). A „füzet” tehát egyszerre külseje és belseje a szövegnek, olyan archívum, amely magába foglalja a kitelepítés családtörténeti legendáriumát, egyszerre mind szövegmunkája által színre viszi az Esterházy-filológia „gyűjtögető-válogató” alanyát is (vö. L. Varga Péter, 19.). Ugyanakkor az áttestálódott kézirat reminiscenciájaként is értelmezhető, felidézve az utóbbi fél évszázad magyar regényirodalmának jól ismert modelljét, az öröklött szöveg bemásolásának, átírásának eljárás módját – az *Iskola a batáron*tól az *Emlékiratok könyvén* át a *Jadviga párnájáig*. A szöveg szerzőségének elbizonytalanodása, a könyv „többszerzőssé” tétele sokat hivatkozott jegye Esterházy életművének, s az eljárás őspéldája az író 2000-ben megjelent nagy sikerű regényének régi mintázata, az Esterházy Pál által szerzett *Harmonia caelestis seu Moelodiae Musicae...* (1711) című kantátagyűjtemény, melyben a költészettel és zenével is alkotó viszonyban lévő nádor már ismert liturgikus dallamokat dolgozott föl. De a *Márk-változat* jellemzésekor még korábbi példára utalhatunk: a szinoptikusok elnevezése a *szinopszis* szóra megy vissza, ez pedig „együttes megtekintést”, „közös tekintet alá vonást” jelent (ld. Rávasz László, 33.). A *Márk-változat* végtére egy elbeszélőt, ám mégis több tekintetet és a modalitáseffektusok, valamint az idézetmontázs révén széthangzó nyelvet teremt.

ső „hangjának” megteremtése áll a szöveg elbeszélés-poétikai-diskurzív eljárásainak középpontjában. Az egyidejű és a visszatekintő hitelesítés fontos sajátossága, hogy a tanúságtevő egy gyermek, aki egy ideig néma, vagy legalábbis némának mutatkozik. A *gyermeki tanúságtevés* az utóbbi évtizedekben egyik modelljévé vált a kortárs magyar elbeszélő prózának: a *Sorstalanságtól* és az *Egy családregény végétől* Garaczi László regényein (*Mintha élnél, Pompásan buszozunk*) át Dragomán György *A fehér király* és a *Máglya* című műveiiig. Kiegészítve ezt a sort a klasszikussá vált regények, illetve versciklusok emlékezetével, így Móricz *Légy jó mindhaláligjával*, *Árvácskájával*, vagy Kosztolányi *Szegény kisgyermek panaszaival*, illetve Szabó Lőrinc *Lóci-verseivel*, látható, hogy mennyire változatos mintázatait hozták létre magyar irodalmi művek a gyermekiség diskurzusának. A *Márkváltozat* e hatásösszefüggések közül számosat magába gyűjt, amikor nem csak Nádas és Garaczi perspektíva- és szövegalkítási eljárásait idézi fel, hanem az Esterházy-életmű korai darabjára, a *Fancsikó és Pintára* is visszautal. Az *Egy családregény végének* perspektíva-rendszerére emlékeztet például a gyermeki figyelem szelekciós mechanizmusainak kidolgozása, amely itt is egyszerre válik a tanúságtevés akadályává és lehetőségévé. Akadályává, amennyiben nem lát rá a kitelepítés történéseinek szélesebb – szociális, politikai, ideológiai – összefüggéseire és lehetőségére, mert éppen a felnőtt kompetencia hiánya és a gyermeki képzeletvilág teremtő ereje révén keletkeznek olyan modális effektusok, amelyek a történetek interpretációjának nyitottságát fönntartják. A 24. részben olvassuk: „Hogy micsoda? Mi szabad? Szabad szappanozni. A rendőrök összeröhögnek. Apám, miért, nem tudom, előtte azt mondta nekik, hogy ő egy szabad, magyar állampolgár, egy dolgozó munkás, tessék neki békét hagyni. Szabad hát! Magának szabad azt csinálni, amit mondunk. Teljesen egyformán csillog az övcsatjuk. Ez milyen jó volna a Kincstárba! És ezt szabad is volna ellopni! A Robin Hood nevű ismeretlen tettes legújabb csínytevése, röhög aztán a bátyám. A rendőrök egymásra néznek, együtt mondják, mint egy verset, szabad beszarni! Mintha gyakorolták volna és büszkén körbenéznek. Tapsolni kellene, de nem merek. Én is tudok félni. Hetente jöttek ellenőrizni, nem tudom, mit ellenőriztek. A lehajtott fej, főleg férfiak, ezt láttam talán a legtöbbször. A háziak lehajtott fejjel ülnek a konyhában a hokedlin, csöndben, mint a gyerekek. Mi a belső szobából kukucskálunk. Mintha egy mesét néznénk. Első alkalommal Róza néni odaszólt a rendőröknek, ne csinálják ezt, Gyurikám. Én magának nem vagyok Gyurikám, és Róza néném nekem nem Róza néném. Róza néném egy kulák, tehát a népi demokrácia ellensége. Én pedig a népi demokrácia rendjének őre. Tetszik érteni a Róza néninek. Ne tessék közbeszólni, az úristállát, nahát.”

A jelenet az ismétlődő rendőri zaklatások szcénáját idézi föl, a gyermek nézőpontjából, aki nem érti az „ellenőrzés” okát és célját, s a replikák értelme is elzáródik előle. Leginkább a látvány válik számára hozzáférhetővé: a csillogó övcsat, a rendőrök büszke körbenézése, a háziak, főleg a férfiak lehajtott feje. A színpadiasságot, az ismétlődő jelenet egyfajta eljátszottságát (fiktívnek ható jellegét), s ilyen értelemben a tőle való elválasztottságot erősíti, hogy a kukucskáló gyermekek úgy érzik, mintha „mesét néznének”, a rendőrök mintha begyakorlott verset mondanának, az elbeszélőnek tapsikolni volna kedve, s a félelmet is mint egyfajta önként

vállalt szerepet fogja föl. (A színháziasság, a szerepjátszás – mint amilyen a tettetett némaság is – a regényben több ponton fölbukkan még: ld. 6. 8. 10. 56. lap!) A csillogó övcsat érzéki vonzereje összekapcsolódik a morál (a lopás tilalma) felfüggesztődésével, ami reflektálatlanul ugyan, de magának a morális elégtételnek a vágyteljesítő elképzelése is. (A „Robin Hood nevű ismeretlen tettes” humoros fordulata ezt az aktust szintén a meseiségbe köti). Ehhez képest a mondottak voltaképpen elbeszélői értelmezés nélkül íródnak bele a szcénába, vagyis példaértékük nem kapcsolható a gyermek távlatához. Az apa tiltakozása, mely maga is az elnyomók szavainak kölcsönzésén alapul (mely nyelv idegenségét a „dolgozó munkás” akár önkéntelen paródiája jelzi), erőszakos gúny tárgyává válik: előbb „Az elvesztettem zsebkendőmet” kezdetű gyermekdal citátumába átvezetve, majd nyílt trágárságba átcsapva. Mindkétszer némi agresszív szellemességgel, a klisék illogikus-akaratlan felidéződésének effektusát kihasználva. Róza néni kérését viszont már a propaganda nyers és önkényes manipulációját alkalmazva utasítja el a falubeli rendőr, amikor az együvé tartozást kifejező megszólítás formáit az osztályharc jelszavaival semmíti. Míg itt a megfigyelő egyidejű gyermeki távlatát és a jelenet példaértékét úgy választja el egymástól a szövegalakító, hogy éppen a gyermek által nem „olvasható” jelentések kibontakozását sugallja, addig máshol a felnőtt távlat válik meghatározóvá: „Amikor Budapestről az ún. »kitelepipítés« során egy észak-magyarországi faluba zsuppoltak minket, az egyik legmódosabb helyi nagygazdához, kulákhhoz kényszerszállásoltak be. A »nép ellensége«-besorolást nyertük el, játszva megelőzve a szóba jöhető vetélytársakat, katonatiszteket, gyárosokat, mindenféle elnyomó burzsujokat. Sokáig szerettem volna burzsuj lenni, olyan jó titokzatos szó. Engem kicsit zavart, hogy nem értem, a bátyámat nem zavarta. Szép, mondta, és zszszegve ismételte, zszszs burzsuszsuuj. A vége, akár egy jajongás.” (1.)

Itt a jelenbeli szemlélő és a visszatekintő emlékező szétválasztása történik meg (mint majd a 2. lapon is: „Ha most odamehetnék, ha állna még a ház, nehézkes lépteimből olyan kilenc kellene.”, illetve: az idézetek bemásolásával egyre inkább), ami viszont módot ad a gyermeki és a felnőtt tudat egyes pontokon való keveredésére is, s ez leginkább Garaczi László életrajzi fikcióinak eljárás módjára emlékeztet. Az idézet második mondata azért kelt humoros hatást, mert a deklaszálódást, a szabadság elvesztését és a stigmatizáltságot a verseny, a konkurencia kontextusába helyezi, s a „nyerést” könnyű győzelemként állítja be. Az iróniát erősíti, hogy közben – akárcsak a *Sorstalanság* egyes passzusaiiban – a saját diskurzusba beleíródik az idegen, az elnyomottéba az elnyomóé: „A »nép ellensége«-besorolást nyertük el, játszva megelőzve a szóba jöhető vetélytársakat, katonatiszteket, gyárosokat, mindenféle elnyomó burzsujokat.” A következő mondatban a visszaemlékező hangsúlyosan felveszi a gyermeki nézőpontot, amikor a szó (nem értett) jelentése helyett annak érzéki vonzerejével hozza összefüggésbe az identitás szabad megválasztását. A magyar nyelvbe orosz közvetítéssel, a burzsoá helyére bekerült, az adott kontextusban erősen pejoratív szó zengése (zszszegése) delejező hatású: jelentés nélküli hangoztatása érzéki élvezetet jelent. Az idézet utolsó mondata viszont, az Esterházy-féle szövegalakításra jellemző módon, árnyal a modalitáson: a szó árnyékot vet, akár a könyv egészére is ráérthető jóslatot sugall („A vége, akár egy jajongás.”).

A *Márk-változat* tanúságtételek „vitája” Istenről, a kitelepítésről, az emberi örömről és szenvedésről. „Mári föláll kis terpeszben az ágyamra, közel megy a Kisjézushoz, és nagyon halkán, mint egy titkot, rálehel a kép üvegére: Nincs Isten.” (25.) Ez a jelenet a *kardozós változat* egyik részletének (18. lap) variációja: ott a hintó ablakára lehelt párába írt szó tűnékenysége a nyelv esendőségét példázza (vö. Dobos, 69.). Itt Mári, aki testét, mint titkot tárja fel majd a gyermek előtt, különös képességgel írást lehel az üvegre, paradox üzenetet: tagadásban rejlő állítást. Máskor, Ágoston bácsi elvitelekor (ami Jézus elhurcolásával állítódik párhuzamba) Róza néninek ekképp válaszol a falubeli rendőr: „Megveri még magukat az Isten, Gyurikám. Milyen Isten? Nem hallottak róla? A földosztással megszűnt az Isten.” (55.) Róza néni átkot magába foglaló – s később visszaigazolódó – jóslata tanúságtétel Isten mellett, amire a válasz egyszerre komikus és félelmetes: a társadalom-átalakító politikai cselekedet és egy világkorszak lezárultának groteszk összekapcsolása. Egy nem hitelesített tanúságtétel, ami viszont, mint a hamis prófécia, a hazugság, s a ferdítés nem egyszer a történelemben: nagy hatóerővel bírt.

Jézus Krisztusról leginkább a nagymama tesz tanúbizonytságot. Ő és a többiek is beszélnek az emberi szenvedésről, a bizalom hiányáról, az önkényeskedésről, az árulásról, a halálról és a gyászról. A gyermekben felébredő hit elválaszthatatlan a nagymama meséitől: „Úgy tud mesélni az Istenről, hogy fölfoghatatlan lesz, hogy az Isten ne volna.” (3.). Amikor a nagymama betegsége miatt elnémult, „akkor majdnem eltűnt a házból az Isten.” (52.) A beszéd, a némaság és a sükettség a hit és a bizalom meglétével vagy hiányával szoros kötésbe kerül: „Én is hiszek, de nálam fordítva van, azért imádkozom, hogy higgyek. Azt hiszem. Hogy legyen kibem hinnem. Hogy legyen Isten. Ezért kell állandóan imádkoznom.” (21.) A beszéd (pl. a nagymamáé) bizalmat kelt a gyermekben, az anyáé és az apáé: idegenséget okoz. A nagymama teljes bizalommal beszél a néma (vagy némának tűnő) unokájához, a szülők viszont félnek a némaságtól. A némaság a visszajelzés és így a hitelesítés hiánya, ami a titokkal és a nyilvánosra nem szoruló (vagyis titkos) hittel hozható összefüggésbe („Imádkozni hamarabb tudtam, mint beszélni. De titokban mind a kettőt” 1.). Az a hit, amely hitelesítésre és reprezentációra szorul, gyöngébb, mint a feltétel nélküli. (A hit, a titok és a felelősség öszövétségi összefüggéséről ld. Derrida, 59–81.) A gyermek hite a nagymama meséi és a kiábrázolt Kisjézus révén ébred fel, de (megjátszott) némasága – mintegy a „süketnéma Isten” tükörcsképeként – éppen azt jelenti, hogy hitét nem teszi függővé a külső, nyilvános tanúságtételtől és a hitelesítéstől sem: „Az imádkozásomhoz nem kellene szavak, így jól jön a nagymama süketnéma Istene. Titkolom, hogy tudok beszélni, és nem adom jelét, hogy érteném, amit mondanak nekem.” (5.); „Úgy szoktál válaszolni, hogy nem válaszolsz. Szépen tudsz hallgatni, Uram. Ha kérdezek, hallgatsz, és ha már nincs több kérdés, az lesz az igazi válasz.” (83.)

Márk nem életrajzot írt Jézusról, hanem megragadó jeleneteket, amelyek *elrejtik* és *kijelentik* messiási méltóságát (ld. Ravasz, 36.). A *Márk-változat* is egyszerre elrejtí és kijelenti a szenvedés, a bizalom, a hit, az önkény és az idegenség drámáját. Minthogy valamennyiben marad mindig valami közvetíthetetlen, valami tárgyiasíthatatlan. A gyermek története az egyedi titokról, a néma hitről csakis megszólalásával és a *Márk-változat* megírásával lett hitelesíthető. A titok megszüntetésé-

vel, a nyilvánossá tétellel. Ahogy ezt már a szinoptikusok is tették. Szavak nélkül nincs *tudósítás* a hitről. A felébredő, a megrendült, a szertefoszlott, a rombolódó és újra felépülő hitről. „Még a végén az Isten is szó lesz. Egy a szavak közül. Mint a vala. Nem tetszik ez nekem. Lehet, persze, hogy nincs más út. Csak az mond el egy történetet – nem tudom. – aki hiszi, hogy el tud mondani egy történetet.” (36.)

A *Márk-változat az Egyszerű történet*-sorozat szép darabja. Kevésbé pazarló, mint az előző, de nagy próbatétele az olvasásnak. Esterházy itt is régi témáit szó-laltatja meg, de meg is változtatja, új távlatokba is helyezi a szenvedésről, a hitről és a tanúságtételről való gondolkodást. Úgy felel, hogy nem felel a kiben és miben higgyünk nyugtalanító kérdésére. Így tanít vágyakozni azután, ami a mienk.

IRODALOM

Jacques Derrida: *The Gift of Death*, Chicago/London, 1995.

Dobos István: *Elképzelt nyelvi világok – Szólás és mondás által lesz a regény*, Esterházy Péter: *Egyszerű történet vessző száz oldal – a kardozós változat*, Alföld, 2014/2.

L. Varga Péter: *Ex libris*, Élet és Irodalom, 2015. január 30.

Ravasz László: *Az Újszövetség magyarázata I.*, A Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1991.

